

Mariusz Dworsatschek

Dział Kartografii
Zakład Narodowy im. Ossolińskich

Ossolińskie archiwum Władysława Bartoszewskiego. Materiały kartograficzne

Niewielki zespół 21 map i atlasów pochodzących z kolekcji Władysława Bartoszewskiego odzwierciedla główne kierunki zainteresowań właściciela. Daje się to zauważyć zarówno w zakresie chronologii wydawnictw, jak i prezentowanych terytoriów. W części materiałów pojawiają się także punkty styczne z biografią W. Bartoszewskiego.

Wzmiankowane cechy noszą materiały dotyczące najnowszej historii Polski i Europy, reprezentowanej przez mapy pochodzące z lat I wojny światowej, a jeszcze wyraźniej – II wojny światowej¹. Dla okresu tego typowe są np. mapy ukazujące przebieg działań wojennych. Do problematyki ostatniej wojny należą także losy Polaków – zagadnienie rodaków poza ojczyzną ilustrują wyraźnie opracowania kartograficzne poświęcone Palestynie czy Szwajcarii. Jeśli chodzi o drugi z wymienionych krajów, nie można zapominać o jego znaczeniu dla dziejów Polski przed II wojną światową, od XIX stulecia². Natomiast obecność kilku map Izraela o szerokim spektrum tematycznym (czasy współczesne, historia) przypomina o czynnym

¹ Pierwszą wojnę światową reprezentują m.in. *Der westliche Kriegsschauplatz; Der Krieg gegen Rußland*, bearb. und hrsg. von W. Paasche, Verlag und Ausführung der kartograph. Anstalt von Paasche & Luz, Stuttgart [1916] czy arkusz mapy topograficznej 39°52' *Warschau*. K. u. K. Militärgeographisches Institut, Wien 1915. W sprawie II wojny światowej zob. dalej w niniejszym tekście.

² Do kartografii Szwajcarii w kolekcji należą H. Kümmerly, *Schulkarte der Schweiz*, Geograph. Institut Kümmerly & Frey, Bern [1930?] oraz *Topographischer Atlas der*

zainteresowaniu W. Bartoszewskiego stosunkami polsko-izraelskimi i aktywności w okresie powojennym na tym polu³. Zasadne wydaje się przypisanie podobnego znaczenia obecności publikacji związanych z Niemcami, zwłaszcza z Republiką Federalną Niemiec, trwale obecną w życiu właściciela kolekcji, zwłaszcza w kontekście działań na rzecz porozumienia polsko-niemieckiego⁴.

W tak prezentującym się zbiorze szczególne walory mają dwie grupy obiektów. Jedną z nich tworzy kilka planów Warszawy. Przywołują one osobę W. Bartoszewskiego nie tyle jako dokumentalisty czasów okupacji – co w mniejszym stopniu zaznaczyło się w materiałach kartograficznych – ile varsavianisty w szerszym kontekście, silnie zakorzenionego w dziejach i sprawach stolicy. Należące do kolekcji plany Warszawy pochodzą z lat ok. 1885–1946. Odnosząc je do rozwoju kartografii tego miasta w wymienionym okresie, można zauważyć pewien niedostatek prac istotnych, zaliczanych do kluczowych bądź z różnych względów wyróżnianych przez badaczy⁵. Charakterystyczne, że tylko jeden z planów z kolekcji został odnotowany w ważniejszych drukowanych katalogach opisujących zawartość różnych zbiorów bibliotecznych i archiwalnych⁶. Zwraca też uwagę nieobecność ujęć kartograficznych odnoszących się do tak bliskiego W. Bartoszewskiemu tematu, jak Warszawa pod okupacją hitlerowską. Niemniej i w tej grupie materiałów należy docenić wartość niektórych opracowań uzupełniających ossolińskie zbiory. Są to z pewnością: najstarszy w kolekcji plan z ok. 1885 roku, kolejny z 1915 roku, a także jeden z pierwszych wydanych po II wojnie światowej planów z ok. 1946 roku, sporządzony jeszcze na wcześniejszym, przedwojennym podkładzie⁷.

Schweiz: Sustenpass. Eidg. Landestopographie, Bern 1941 (jeden z arkuszy mapy topograficznej wchodzącej w skład atlasu topograficznego Szwajcarii).

³ M.in. *Touring map of Israel. Through 4000 years of history*, comp. by I. Blaushild. Amir Publishing Co. Ltd, Tel Aviv 1975; *Carta-Atlas zur Geschichte Israels. Vergangenheit und Gegenwart im Überblick*, verfaßt von der Carta-Redaktion, Jerusalem 1977.

⁴ M. Dłoczik, A. Schüttler, H. Sternagel, *Der Fischer Informationsatlas Bundesrepublik Deutschland. Karten, Grafiken, Texte und Tabellen*, Frankfurt am Main 1982.

⁵ Zob. m.in. L. Królikowski, L. Szaniawska, *Plany i mapy Warszawy 1832–1944*, Warszawa 1999, s. 23–58.

⁶ *Plan miasta Warszawy. Z oznaczeniem wszystkich instytucji i zakładów Komitetu Obywatelskiego Miasta Warszawy*, Warszawa 1915, wymieniony w katalogu *Plany miast w polskich archiwach państwowych. Katalog*, oprac. M. Lewandowska, M. Stelmach, Warszawa 1996, s. 406, poz. 5123.

⁷ Dwujęzyczny polsko-rosyjski plan *Warszawa. Varšava* [tyt. okł.: *Plan miasta Warszawy i okolic*], litografia F. Kasprzykiewicz, Warszawa [1885]; *Szczegółowy plan*

Wśród map związanych z II wojną światową, stanowiących drugą godną wyróżnienia grupę materiałów, zwracają uwagę trzy pozycje. Pierwsza z nich należy jednoznacznie do poloników, przy czym jej wartość podnoszą niewątpliwie cechy egzemplarza wynikające z odręcznego naniesienia dodatkowych treści. Chodzi o mapę II Rzeczypospolitej autorstwa Michała Janiszewskiego, użytą jako podkład do wykreślenia kształtujących się pod koniec wojny nowych granic Polski⁸. Dorysowane linie graniczne na zachodzie i północy na wielu odcinkach przypominają już przebieg, jaki został im nadany w 1945 roku na konferencjach jałtańskiej i poczdamskiej, jednak w niektórych fragmentach nie uzyskują jeszcze na mapie ostatecznego, docelowego kształtu.

Druga z publikacji stanowi przykład oryginalnego powiązania problematyki izraelskiej z wątkami polskimi⁹. Także w tym wypadku jej istotnym walorem są cechy egzemplarza. Na okładce drukowanej mapy Palestyny zapisano rękopiśmienną datę „26–29 IX 1943 r.,” natomiast w samej treści kartograficznej niektóre nazwy miejscowości zostały odręcznie podkreślone. Pozwalają one na skojarzenie z miejscami obecności polskich oddziałów wojskowych i instytucji cywilnych w latach wojny, co sprawia, iż omawiany materiał może stanowić pamiątkę pobytu Polaków ewakuowanych wcześniej ze Związku Sowieckiego.

Trzecie z opracowań daje wgląd w typowo militarne aspekty prowadzonych przez niemiecką armię działań wojennych¹⁰. Jest to 5 drukowanych map zamieszczonych na składanych arkuszach we wspólnym woluminie. Ilustrują one działania niemieckiej 4 Armii Pancерnej na froncie wschodnim w czerwcu i lipcu 1941 roku, przedstawiając kierunki natarcia w poszczególnych rejonach walk po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej. Materiały te, opatrzone na okładce nadrukiem informującym o ich tajnym charakterze, z pewnością zaliczyć trzeba do bardzo rzadkich.

Podsumowując, można stwierdzić, że jako całość zbiór posiada nierówną wartość, na co wpływają takie jego cechy, jak rzadkość wydań czy oryginalność tematyczna składających się nań pozycji. Jednak fakt, że w tak scharakteryzowanym zespole materiałów – niewielkim przecież liczebnie – znalazło się kilka map niewątpliwie wartościowych, wyraźnie świadczy na jego korzyść.

M. St. Warszawy z najnowszymi nazwami ulic, Warszawa [ok. 1946?]; w sprawie planu z 1915 roku zob. wyżej przyp. 6.

⁸ M. Janiszewski, *Fizyczna mapa Polski*, Genewa 1943.

⁹ D. Benvenisti, B. Lurye, *Palestine to-day. An up-to-date map of the Holy Land*, Jerusalem [1943?].

¹⁰ *Die Kämpfe der 4. Armee (4. Panzer-Armee) im Juni und Juli 1941*, b.m.w. [1941?].

Bibliografia

- Bartoszewicz Agnieszka, Bartoszewicz Henryk, *Plany ogólne Warszawy 1809–1916 w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych. Katalog*, Warszawa 1997.
- Bartoszewicz Agnieszka, Bartoszewicz Henryk, *Plany szczegółowe Warszawy 1800–1914 w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych. Katalog*, Pułtusk–Warszawa 2002.
- Królikowski Lech, Szaniawska Lucyna, *Plany i mapy Warszawy 1832–1944*, Warszawa 1999.
- Plany i widoki dawnej Warszawy w zbiorach specjalnych Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego*, oprac. Marta Gwara, Karolina Paćko, Beata Czekaj-Wiśniewska, Warszawa 2015.
- Plany miast w polskich archiwach państwowych. Katalog*, oprac. Maria Lewandowska, Mieczysław Stelmach, Warszawa 1996.

The Ossoliński Archive of Władysław Bartoszewski. Cartographic material

SUMMARY

The text provides a general description of a small collection of cartographic materials, part of the collection of Władysław Bartoszewski, donated to the Ossolineum. The most important sets of maps and atlases have been identified according to their thematic content, concerning Warsaw, both world wars, Israel and Germany. The collection contains several original and rare items, while at the same time alluding to Władysław Bartoszewski's interests and some threads from his biography.

KEYWORDS

Władysław Bartoszewski, World War I, World War II, cartography, collection, Israel, Germany, Warsaw